

ԱՐԱ ԳԵՂԵՅԻԿ

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ ՎԻՊԱՍԱՆԱԿԱՆ

Ա. Ե. ՊԱՐԻԻԼԵԱՅ

ԳԼՈՒԽ Բ.

ՄԻԼԻՈՂԱ ԶԱՐԲԱՆԻՂ.

Նիվիդդի և Իմկուր Բելայ կրկին մարտկոցաց մէջ, դշխոյի գլխապատ ապարոյին նման տարածուած ակնապարար երկայնածիգ դալարութեան հիւսիսակողմը կը բարձրանար նուիրական անտառն և Միլիդդայ Զարբանիդայ մեհեանն, մայր բազմածնունդ, նախախնամ արդիւնաբեր սերմանց, և բարձրացուցիչ Բելայ որդւոց զօրութեան:

Կնձեաց և մրտենեաց, եղենեաց և ուռնեաց Բանձրախիտ ցանկապատը կը չրջափակէին ծամածուռ ճամբաները ու անցքերը, և չէին թողուր որ լոյսը ներս թափանցէ: Կային շուրջանակի յասմիկի և վարդենոյ թուփեր, որոնք առատութեամբ կը զեղուին նրբին հոսանք մը՝ զրգիւռ սիրոյ, առ որ կը գրգէր ոչինչ նուազ և երկոյեան քաղցրաշունչ հողմն և մնչիւն ու վուվուք աղանեսաց, որոնք համարձակ կը բնակին յանտառին և Դիցուհւոյն սրբազան պատգամաւորքն են: Նուիրական ամուսն քարունակապատը կը բարձրանար ցամաքեալ կոճղից վրայէն, կը պատատէր մեծազոյն տնկոց վրայ. և բազմաձև տեւրեօքն ստուեր, ու վարդահոտ ողկոյգնէր լոյսն անուշութեան բուրում մը կը սփռէր խորհրդական միայնարանաց վրայ: Մէկ կողմանէ կը տեսնուէր արքունական ուղին, և միւս կողմանէ Եփրատ գետն. իսկ խնտառին մէջ տները, բարձրաւանդակի մը վրայ շինուած էր Դիցուհւոյն մեհեանը, դեղնագոյն գոլեթաւ, որոյ ճաճանչազարդ փայլունութիւնը կը խափանուէր երկնաբերձ ծառոց թանձրախուռն ոստոց մէջ:

Միլիդդայ Զարբանիդ. ուստի է պաշտօնը, որ պիտի ծաղկէր այնչափ բոլոր վաղեմի ժողովրդոց մէջ իրենց վշտալից կենաց արշալուստոյն ծագման հետ: Դիք՝ որ կը կերպարանէին տարերց զօրութիւնը, նսմանաւանդ մարդկան երկիւղը, պիտի անհերժութեամբային բազմաց վրայէն. զօրաւորք երկրի, և հիմնարկուք քաղաքաց ու

Թագաւորութեանց, սրբադանեալք՝ի պաշտամանց ռամկին՝ պիտի մոռցուէին կամ խառնուէին. բայց գեղեցիկ բնութեան պաշտօնը, բեղմնաւոր բազմածնունդ մօր պաշտօնը, քու պաշտօնը, ո՛վ Միլիդդայ, պիտի չի մոռցուէր երբէք: Բելայի, Միլիդդայ, Զարբանիդ, Քաւու, Ռէա, Դաւար, ինչպէս անուանեցար Սենաարայ ազգերէն, Ազգարտէ՝ Ի Տիրոս, Տայգետա՝ յԱսկադոնիա, Արիողիտէ՝ Ի Հելլէնս և վենուս հին աշխարհին վերջին երեկորնական սահմանաց մէջ: Հաւասար պաշտօն պիտի ունենայիր ամեն կողմ, թէպէտ և այլաձևեալ ժողովրդոց զանազան բարբէն և այլաբանութեան բնական փոփոխութիւնէն: Մըրտենին ամեն կողմ, քեզի պիտի նուիրուէր, ինչպէս և աղանին. ոչ երբէք ծխաշունչ զուարակաց զոհագարծութիւնք պիտի կատարուէին քեզի, այլ պիտի ընծայուէր պսակ և փունջ անուշաբոյր ծաղկանց և անարիւն ողջակէզ սրտից:

Սատուածային է բնութիւնը, որ վերածնար ծովու ալիքներէն ծիծաղադէմ ու փառազեաց, Հելլենական մեծահռչակ իմաստունք փոքրածին տեսան զքեզ և լծեալ յաղանեսաց՝ բերելով զուարթութեամբ ոտ կանաչարոյս, և համբաւեցին զքեզ առաջին վէպը Սենայ որդւոց: Որինակ եղար աննրկուն զօրութեան ընդդէմ ապականիչ այեաց. թեազուարթ պատգամաբեր ոստն՝ բերաւ առաջին ողջոյնը անտիպալատ ժողովրդոց, և վերահաստատեց զանկալութիւն սրտերնուն մէջ: Եւ վերածնանելով՝ Ի լոյս, ու զարդարուելով ներքին հրոյ ամուսնական բոցէն, պահպանեալ երկնային մարմնոց այեալ աչքերէն, սիրող ու սիրեցեալ՝ Ի բարեբախտ մահկանացուաց, բեղմնաւոր եղար նորանոր պլուզօք առ ազգս մարդկան. որոնք ճանչնալով զքեզ իրեւ մայր, հարկւր ստիւնքներէ ծծեցին կենդանութիւն, և գեղեցիկ պաշտօնք տարին հետերին կրօնասէր բարեպաշտութեամբ, երբ զգաստանալով առաջին երկիւղէն, ցրուեցան երկրիս երեսը ուրախութեամբ ու վստահութեամբ:

Քաղաքականութեան առաջին քարոզքն Ի Սենար՝ Հարաւային ու արեւմտեան կող-

մանէ եղան, երբ ջրոց հեղեղն ոտն առ ոտն մեղելով գիրենք՝ հասուց մինչև 'ի բարձունս ձորոց Միջերկրականին, որովհետև Աղլանս տայ առաջին ցամաքը կորստեր էր ծովասոյզ, և զետնաշարժն երկու ճեղքեր էր Արլիա ու կալպէ լեռանց աւազին պատահաները: Որովհետև ծովէն եկան Բաբելոն հիմարկուրքն և օրհնողիքը: Իսկ, իր առաջին աստուածն և առաջին աշխարհուն է, որ կը կենայ ջրոց վրայ զուգակշիռ, կամ կը հանգչի լեռանց գագաթանց վրայ, սեւա-տեսիլ չընտանիս ամպոց նման, մրրկալից ու վայալանալեր: Իր ճեղքեալ ծոցէն ել-րեք գաղտնի զօրութիւնք զուրս կնկան, որպէս թէ ըլլային երեք կերպարանք իր էութեանը: Անու, քառս սկզբնական. Բէլ, զօրութիւն կարգաւորիչ. Հոյ, բանական զգի տիեզերաց: Ասոց մէջ վերջինն է ստ-տուած ամենապայտուն, ծանօթագոյն և ընտանեգոյն ռամիկ մտաց, այն է ձուկն աստուած, որ բերաւ մարդկային ընկերու-թեան առաջին պատուէրը: Դասկինա, կանաչակերպ, և սա եւ ծովէ եկած է, զուրս ելլալով Երեզրեայ ալիքներէն: Աւելի ևս պարզենք առասպելը, և ահա նո-րանոր երեւոյթներ կ'առնու, ուրիշ նշանա-կութիւններ և անուներ:

Իրաջնէ քիչ ատենէն երկրածին աս-տուածոց աստեղածին աստուածներ յա-ջորդեցին: Աստուածութիւնք տեսանելի երևոյթ մ'ունենալու էին. եթէ երկինք ա-նոց բնակութիւնն է, ուսկից շրջապայծառ կը խուժեն մրրկեք և կ'անծրեն լոյսն, տես-նուելու էին պն կապտագոյն միջոցին մէջ, տես-նուելու էին այն մեծ բոցակերպ բոցաց մէջ որ շարունակ կը նետաձարեն զաշ-խարհ: Սյսպէս, նորագուցան ահա նախ-կին ու Սյսպէս, և երեւանք 'ի լոյս աստեղաց. և վաղեմի երկրածին եռանձ-նութեան յաջորդեց երկնային եռանձնու-թիւն մը: Սին, Սամաս, Իւս, ասոնք ևս կանաչակերպք: Աին աստղ գիւլերոյ, և կը համեմատի աստուծոյն խաւարի, քառսի: Սամաս, աստղ տունջեան և կը համեմատի արարածոց կարգաւորիչ զօրութեան. Իւ-ւս, ոգի եթերաց, մթնոլորտ Թափանց-անց, և կը համեմատի տիեզերաց բանա-կան ոգւոյն, ձուկն Աստուծոյ, որ ելաւ ծու-վու անդէն:

Այս ճաճանշագեղ աստուածները պաշ-տելէն ետքը, ինչո՞ւ պաշտեն պիտի չի մա-տուցանէին միւս փոքր աստեղաց ալ: Եւ ահա եռանձնութիւնն տարածուեցաւ բո-լոր այն լուսաւոր մոլորակաց վրայ ալ՝ որ կը վայլին գիւլեր ատեն հաստատութեան կապուտակ կամարին վրայ: Բազնաց նոր

աստուածքն ասոնք են. Նինիպ կամ Ու-դար, հեռագոյն աստղի պատեալ սպիտա-կափայտ չընախակաւ, որ իր արքանեակնե-րէ երեքէ երեք ծածկելով իր սկաւառա-կին ետեւ, կարծել կու տայ թէ կը մաշէ իր որդիքը: Մերովդաք, պայծառ ու յայտ-երեւակ աստղն, զոր բարեկական ժողովուր-դն թելոյ որդի անուանեց, և ապա պաշտոն մատուց համարելով իբրեւ ճշմարիտ իշխան երկնից. Ներգել, բոսորագոյն և նշուա-գեղ, իշխան գինուց. Ներու, իմաստուն, պաշտական պերճախօսութեան և արքայա-կան իշխանութեան, չէ ևս այլաձեւալ ժողովրդական առասպելիօք, զոր ապա Հելլէնք անդէոյ յափշտակիչ պիտի անուա-նէին. և վերջապէս Խոտար, աստղ քաղ-ցրանշոյլ, զոր պիտի շփոթէր ազգաց մե-ծարանքն ինն Բելախի կամ Բիլիտի հետ, կանացի կերպարան Բելայ, և Դասկինայ հետ, որ Հոյի լծակիցն էր: Աստղ երկնից մէջ, հոգի բնութեան՝ յերկրի, մխիթար սիրոյ, Թաւաթ երկնային, Զարբանիւ՝ եր-կրային: Ահաւասիկ ուրեմն միտ մի և նոյն իր ամենայն զանազանաձեւ կերպարանօք, ծնեալ յայեաց, լուսափայլ յերկինս, կենա-կից արարածոց, սիրելի մահկանացուաց, մայր, տէր ու սիրող:

Քեզի նուիրուած է ամենայն գեղեցկու-թիւն ու վայելչութիւն, ինչպէս և զուարթ բեղմնաւորութիւն. քեզի նուիրուած է և սէրն ազնուացուցիչ բարոյն. Քեզի ընծա-յուած են առաջին քարինք 'ի զուրս ցը-ցուեալք և կղզիացեալք 'ի ջուրց, լեռանց կողից մօտ. քեզի ընծայուած են առաջին դրօշեալք, զորոնք Հնդկային երեւակայական համճարն պիտի զարգարէր հարիւր ըստ-եամբք, նշանակել ուզելով մայրենի բեղմնա-ւորութիւնդ. մինչդեռ Հելլենաց ուղղա-խոհ միտքն պիտի կերպարանէր զքեզ 'ի ձե կնոջ սիրելոյ, դիտելով քու աստուածա-մատիպ գեղեցկութիւնդ բոլոր Բունա-ւատիկ գեղեցկութեանց մէջ: Քեզի ընծա-յուած են կղզիք և անտառք քաղցրաբոյրք ուր միշտն աղանիք, և անվարձ աջքն կ'անցնի անհետազօտ, և չի Թափանցն 'ի խորս ախորժիկ գաղտնեացն: Եւ որովհե-տեւ ամենայն մարդկային իրք կը խանգա-րին դժբախտաբար, անոր համար և այս զգաստական պաշտօնքն տեղի պիտի տային խառնադնաց պաշտամանց:

Միջդաք Զարբանիկ կը հրաւիրէր Աւ-նաարթ ժողովուրդը իր հանդական հան-գիսից: Աստուածոց մէջ ասիկա ամենէն ա-ւելի սիրելի էր Բաբելոնացոց: Բէլ իր եօթն լուսաւոր գնդից հետ ունէր եօթնայարկ և

եօթնադոյն աշտարակ մը Պարսիքայի քա-
հանայական արուարձանին մէջ, Նըկրիս
հիմանց վաղեմի եռանձնութիւնն ալ ունէր
բուրգի մի եռադարկ, բարձրացեալ քաղքին
արևմտեան՝ Եփրատայ մերձաօրադոյն
կողմը: Խլու՝ իրոց ահարկու աստուածն
կը տիրէր բովանդակ քաղքին յընկալ դաշ-
տակայրին: Նիսրաք կամ Սալման, աս-
տուած Թեազարդ և արծուէման կոտցօք,
և Սուր, որուն մարդկային դիմաց ու
Թեառորեալ ցլու անդամոց վրայ զօրու-
թիւն ու աստուածային բանականութիւն
մը կերպարանեալ էր, դրօշնալք ահար-
կուք, որ կը պահպանէին Բաբելոնի հա-
րիւր դռները: Միլիդգա սիրելի ու հանո-
յական, ունէր իր մեհնարը մեծաշնոյն
գետոյն աջակողման արևան վրայ, ուր
կային և իր շտեմարանքն ու անտառն, և
ուր կատարուէին գլխարխաւուն պաշտա-
մունքները: Մտիրիմ՝ աստղ երկնից, որ
նախ կ'երևայ յետ մոտանելոյ արեգական,
և ամենեւեմ ետքը կ'անջատի յետ ծագման
արշակունոյն:

Երբ Միլիդգայ գեղեցիկ աստղն կը փայ-
լէր ջինջ երկնից կապուտակ կամարին վրայ՝
ուռձալիւր լուսնին մօտ, արտիւնելով զամե-
նայն արարածս քաղցրաճանաչ լուսով,
պատանին Արա բարեկական տարազոյք
իր սիրելոյն Պարսիսին հետ սօսեաց տակ
մտաւ, որոնք իբրև սահմանազուխք էին
անտառին: Անձանօթ մարդկանց երթ-
եկէն, ուրախ գէլերէն, պինդադարդ զգե-
տաւորեալ կանայք, ջանքից պայծառու-
թիւնն, անուշահոտութիւնաց հոտանքն, և
ներդաշնակ երաժշտութիւնն՝ որոնք ոստոց
մէջէն աղօտ կերպով կը լսուէին կամ կը
տեսնուէին, յափշտակիցին պատանւոյն
սիրտը՝ մոռցրնել տալով ամեն բան, և կը
հծծէին ականջէն զաղտնի խօսքեր, արձա-
գանգն մինչև հոգւոյն ներքին խորները
հասցընելով: Երջանիկ պատանեկութիւն.
Ինչպէս ապագայն կը ծիծաղէ իրեն. Ինչ-
պէս քաղցր հիպոմուրք մտաց յանկարծ
մոռցրնել կու տան կամ լռեցրնել անցե-
լոյն տխուր յիշատակները: Անձանօթն պէս
պէս հրապուրանօք, խոստամօք և անուշիկ
խօսքերով ու յոյսերով կը ծիծաղէր իրեն
ոստոց տակէն՝ այն ուրախ ու ծիծաղազէմ
բազմութեան մէջէն, որ պատկեր էր աշ-
խարհի, յորում մտեր էր Արա փոքրկեայ
դռնէն: Եւ հիացեալ ու յափշտակալ և
զոգցես ինչ իրմէ դուրս, կը յառաջէր
յամբաքայլ, պատանեաց և օրիորդաց քո-
վէն անցնելով՝ ի պաշտօս անտառին:

Երբ բարձրաւանդակին ծայրը հասաւ,
(վասն զի այսպիսի էր նուիրական անտա-

ռին ձևը), մեծափայելուչ մեհնան մեր-
կացաւ առջին, որ կը բարձրանար հողա-
բլոյց մը վրայ աշտարակաձև, ունեւով
շորս կողմանէ ընդարձակ աստիճաններ ի
վերեւս: Որմունքն՝ ի պատիւ դիցունւոյն
զարդարուած էին նկարուք, խորաքանդա-
կօք և պէս պէս զրութեամբ, դրոշմալք
Աքքատաց ցեղին նուիրական սեպածև
տառերով՝ երկայնաձև տողեալք և բազ-
մաձև յօդեալք: Ատմեհնաց ոտքը կը հըս-
կէին առիւծունք ի կուսնիդ քարէ, նշանք
զօրութեան դիցունւոյն՝ որ կը յաղթէ գե-
ղեցկութեան: Մեհնան շրջապատեալ էր
կրկին կարգ սիւնակով, պսակալք աղի-
կամի սպառուածովք ու գեղեցիկ անկուա-
ծովք, և ունէր վայելչաւէն զմէք մը՝ որ
կը փայլէր կապուտակ երկնից տակ ի
նշուլից լուսնոյն:

Նուագարանաց ու երաժշտաց ձայներն
քանի մը վայրկեան առաջ դադրեր էին
մեծի մօր բազնոյն առջև, և կոսնասէր ժո-
ղովուրդն խուսէր առ խուսէր կ'իջնար ի սե-
մոց ու կը տարածուէր հովանոցաց ու
սանդղոց վրայ, ամբարտակներն խորտա-
կած գետոց նման: Մեհնան մեծ դուռն
ոսկեգոյն լուսով կը փայլէր, որով լուսա-
ւորուած էր ներքսակողմն, և կը բուրէին
անտի խնկոյ, քաղցրանայ, կինամոնի ու
զմուռոյ անուշահոտութիւնք:

Հայոց Թագաւորն քիչ մ'ատեն անշարժ
կենալէն ետքը՝ դիտելով հեռուէն այդ
հիմարայ տեսարանը, յառաջեց դէպ ի աս-
տիճանս՝ կտրուով բազմութիւնն որ կ'իջ-
նար ու կ'ելլար ի մեհնան:

Լուսինն պայծառացնելով պատանւոյն
դէմքը ու վայելչաձև մարմինը, մէկէն չորս
կողմանէ հետաքրքրութեան շընկոց ու
զարմանաց հծծիւն մը սկստաւ լսուիլ, որ է
ու պիտի ըլլայ միշտ բնական պաշտօն մը՝
ընծայեալ ի մարդկանէ առ գեղեցկութիւն:
Բարեացիք ինչպէս բոլոր արևելեան վա-
ղեմի ժողովուրդք՝ պաշտօնատարք էին գե-
ղեցկութեան:

Պատանին խռովելով ժողովրդեան այդ
հետաքրքիր շարժումներնէն ու զարմա-
ման ձայններէն երազեց քայլերը մինչև հո-
վանոցին վրայ, և մտաւ մեհնան կամարին
տակ, զոր ի վեր ունէին մեծադանգուած
կոճեղք արմաւենւոյ՝ հատեալք սիւնաձև, և
անցաւ նուիրական սեպմոն, որոյ երկու
կողմերը կային խորհրդական վիմաստաշ ա-
ռիւծներ:

Հօն զարմանաբանչ ևս տեսարան մը
բացուեցաւ առջին, ի սկզբան որմոց եր-
կայնութեամբ ոսկիէ և արծաթէ փոխ առ
փոխ դրուած տախտակաց վրայէն ցոլա-

ցեալ լուսոյն ու խնկեղէն ամպոյն մէջ մտնալով, որ կը պատէր ամբողջ այդ լայնածաւալ միջոցը, կարծեց թէ մահացուաց աշխարհէն անմահը աշխարհը փոխադրուած ըլլալ, յոգում կը վայելէն հոգիք անհամեմատ բերկրութիւն մը: Բայց աչքն առ փոքր փոքր վարժելով շոգելից տեսարանին, կրցաւ մանրամասն որոշել զանոնայն:

Այդ սրբավայրն զոր կը կոխէր, ընդարձակ, երկայն քառանկիւնած երանձմէր, կամարած շէնքերով, որոնք վրայ կը բարձրանար դուրսէն տեսած զմբէթն: Շրջապատ որմունքն զարդարուած էին կիճածիկ զարդերով, գրութեամբ ու գունաւոր խորաքանդակօք բազմաթիւ դրանց սեւծոց բարձրութեամբ՝ որոնք քրմաց բնականութեան էին: Այս դրանց երկու կողմէն կը տեսնուէին առիւծներ ու թռչունք, մարդադէմք կամ արծուէտեալք, հսկելով յարգութեամբ կիսանձնեայ թեւատարած նկարուց պահպանութեան՝ որ կը ներկայացնէին գերազայն աստուածութիւնները: Եւ այն տեղէն ուր կ'աւարտէին քանդակք ու նկարք, կը սկսէին ոսկէտախտակ որմունք, հինեալք ծաղկազօրծ օժիցաց նման՝ արծաթէ կարգ մը կեղծադէմ՝ սեանց մէջ, որոնք 'ի վեր կը բռնէին թանկագին փայտէ ձեղուն մը, խորշ խորշ բաժնուած, և մէջը վարդաձեւ և ուրիշ տեսակ մտացածին ծաղիկներ ուսկնգործ կամ արծաթազօրծ: Կամարին տակ կը բարձրանար Միլիդոյա բազմեր, յատկաւ զանգուած մը փայլուն ու քառակուսի, որոյ վրայ կանգնեալ էր դիցուհւոյն սպիտակ արձանը, կոխելով ոտից տակ վառարարեալ առիւծ մը, և ունելով ձեռացը մէջ կենաց ծաղիկը: Բազմին չորս անկիւնները եռոտանի պղնձածափով կրակաւորանաց մէջ կը ծխէին չորս տեսակ ծխանիլք՝ հանդադոյնք երկնայնոց, և ամեն կողմանէ կախուած կային երկայնաչար արծաթէ կանթեղներ, որոց եկեղեց պատրոյզն կը ծծէր պիւղ անուշահոտ, լոյս ու բուրուհի սփռելով շուրջանակի:

Պատանին խնկոց այդ ամպոյն մէջ բլրմանց խուճմը մը տեսաւ, որոնք յետ երգաց ու պաշտամանց կը հանգչէին եբնոսէ նստարանաց վրայ, որոց սեւագոյն փայլունութիւնն աւելի ևս զգալի կ'ընէր անոնց երկայնածիփ հանդերձիք և լայն չորագոյն տից փայլուն սպիտակութիւնը (սպիտակ փայլն նուիրական էր Միլիդոյա) որոց մէջ ծածկուած էին: Վրժապետն կը տարբերէր բուրմերէն իր նկարակերտ պատմութեանն ոսկեզարդ վերջաւորօք, ականա-

կուռ ոսկեհամուկ գօտուղն և ոսկիապահոյծ թագովն ձկնակերպ գլխով, որոյ ծայրերը կ'իջնային ուսոցը վրայ, կերպարանելով կենդանուոյն թևին ու երկնիդ տուար: Միլիդոյա, ինչպէս ըսինք, միանգամայն Դատկինա էր, ձուկն աստուած, որոյ թագը, զոր կրէին քուրմք Բարիլու, պիտի ծածկէր յապա ժամանակս ուրիշ Աստուծոյ պաշտօնէից գլուխներն ալ:

Բազմոյն առջև արծաթակուռ քաջափայլ սեղան մը դրուած էր, խորհրդական նկարուք զարդարեալ ու քանդակեալ, և կը փայլէին վրան մեծափարթամ երկրպագուաց աստատապարգէն ընծաներն: Երկու կողմերը կային պղնձակերտ մեծ գանձանակներ, որոց մէջ կը ձգէին ամենայն կանայք որ կը մեկնէին մեհնիէն՝ իրենց դրամը, արծաթ կամ պղինձ: Ուստի երբէք երբէք կը տեսնուէին կանայք ոմանք որ կ'ըլլային իրենց տեղէն 'ի խորոց կամ յանկեանց մեհնիէն, կը յառաջէին դէպ 'ի բազմիւր, կը դնէին իրենց ընծայն, և ձեռքերին դէպ յերկինք ամբառնալով 'ի նշան աղերսանաց, նուիրական մեհնիէն դուրս կ'ըլլային:

Այս տեսարանէն սկսաւ պատանին աստ անդ պտտեցընիլ աչքերը: Սրբավայրն տաւ կուրին բոլորովին դատարանած չէր, վասն զի փայտէ նստարանաց վրայ կը տեսնուէին տակաւին շատ մը կանայք, որոնք գլուխն նին նուրբ երիզով չըջափակած՝ սպասելու դրից մէջ էին, իւրաքանչիւրն ըստ իւր պայմանին գեղեցիկ կերպով հագուած ու զարդարուած: Սեփիկ կատարումն էր պաշտաման մը, զոր գիտէր Հայոց թագաւորն ալ, վասն զի Միլիդոյա Զարբանիդայ պաշտօնն համբաւեալ էր շատոնց մերձակայ աշխարհաց մէջ ալ:

Ար արհանջեր սովորութիւնն որ ամեն Բաբելոնցի կին կենայր մէջ մէկ անգամ մը պիտի սպասէր մեհնիէն մէջ, մինչև որ հատուցանէր Դիցուհւոյն իր պարտաւորեալ տուրը: Այն ամենայն բան զոր կ'ընէր Դիցուհւոյն անծանօթէն, որ կը մերձենար իրեն արտաբերելով այս խօսքը. «Ազբոսմ քեզ Գիցուհւոյն Միլիդոյա», պիտի ձգէր: Գիցուհւոյն պարճանակներն մէջ, եւ իսկ Գիցուհւոյն՝ որ նստած կը սպասէր, գլուխն նուրբ երիզով պատած, կըրնար մերժել անծանօթին պարգևը, ո՞րք և ըլլար: Հրէշաւոր արարողութիւն, բայց ճշմարտութիւն: Գուցէ ասիկա բնական խանգարումն էր բարձրախորհուրդ մտածութեան մը, գուցէ մնացորդ գուհիկ սովորութեան մը, ոչ ըստ բոլորին եղծեալ, այլ պաշտամանց սրբութեան տակ իմաս-

տութեամբ պատրուակեալս. գուցէ դարձեալ գործնականին մէջ չարտադրեալ էր յարմար արարողութեամբք և ազնուական միջոցներով, զոր աւանդութիւնն հասուցած չէ մեզի:

Կը պատմեն հինք, որ չէ դժուարաւատաւութիւն, թէ աղատակինք ու մեծուհիք անարժան, կը համարէին խառնուիլ Բարեւաքի կանանց խաժամուժ ամբոխին մէջ սրբազան խորհրդոց հանդիսացման ժամանակ. բայց ասով ոչ թէ կը հրաժարէին գիմելու ի մեհնանն, այլ միայն վարագուրեալ պատգարակօք ու բազմագունք սպասաւորօք կ'երթային, որոնք կը կրէին իրենց տիկնոջ արգադիր նուէրը ու պարտաւորեալ ընծայները:

Կը գտնուէր յայնժամ մեհնանին մէջ այս մեծուհնաց մէկն, լեւատատարած կամարին աստիճանաց առջին, ծնրադրեալ փափուկ բարձի մը վրայ՝ զոր դրեր էր նաժիշտն մեզացը տակ, մինչդեռ ուրիշ նաժիշտ մը կը գետնէր սեղանոյն վրայ իր տիկնոջ ընծայները, ծխանելիք և ոսկեղ փողի ալապատդէր անօթոց մէջ:

Պատանին հազիւ թէ տեսաւ զնա՝ մէկէն աչքերը անոր ուղղեց: Կամ նորա անհամմատ վայելչագեղութիւնն՝ զոր չէր կրցած ծածկել քողոյն ծալքերուն տակ, կամ մեկուսի առանձնացած կենալն ու նաժաշտաց ընկերակցութիւնն, որոնք յայտնի կ'երեցնէին թէ աղատակին մ'է, և կամ ուրիշ գաղտնի պատճառ մը, վերջուպէս այդ քողարկեալ, հեռաւոր ու անծանօթ անձը յափշտակեց պատանւոյն միտքը ու աչքը:

Միթէ այսչափ զօրաւոր է անծանօթին աղղեցութիւնը. միթէ այսչափ նուրբ են այն թելերն՝ յորս փաթութեալ է մեր ճակատագիրը:

Աղատուհին ծնրադրեալ էր սեղանոյն առջև ի՛նչ ձև աղօթից, մինչդեռ միւս աղօթման մեհնանին մէկ բանի պատմանի պաշտօննայք կ'առնուին նաժիշտաց ձեռքէն անծանօթ աղաչաւորին մեծագին ընծաները:

— Միիղդա տեսնայ ու լսէ քեզ, — ըսեր էր իրեն քրմապետն, — և շնորհէ ինչ որ կը խնդրես աղօթիւք:

Արա չէր կրնար վերցնել աչքերը աղատուհւոյն վրայէն, և որչափ աւելի կը դիտէր այնչափ աւելի կը զնդրուր սիրտն անպատմելի ուրախութեամբ և քաղցրութեամբ: Այնկալութիւն ու փափաք առ փոքր փոքր կը տիրէր հոգւոյն վրայ. կ'ուզէր տեսնալ զանկա, տեսնալ ու ճանչցուիլ:

Ուստի՛ կը ծնանին այս տեսակ անակն-

կալ յուզմունք մեր հոգւոյն մէջ, մինչև շատ անգամ նոր ուղղութիւն մը տալ մեր կենացը, և յանկարծ գողցնես հիացմամբ ծանօթացնել զմիզ մեր անձին, և կարծել տալ թէ նոր սկըսանք ապրիլ և մինչև այն ատեն չունեցանք ճշմարիտ կեանք. ինչպէս յանկարծ կը փայլատակէ մոլերերիս, գաղտնի ծայներ կը լսէ ականջներս, կը խոռովի սրտերնիս, և մեր հոգւոյն շտեմարանն գաղտնի ծայներ դուրս կու գան. Յոյրնչէն՝ եթէ քննենք զարտաքինն, ինչպէս նաև յոչընչէն սկիզբն կ'առնուն ամենայն ցնորք երազոց: Բայց իմաստունն որ միշտ մուխ կ'ըլլայ բնութեան գաղտնեացը, և կը գտնայ ուրիշ անիմանալի պատճառներ, տեղի կու տայ խոնարհաբար, և թէ որ կայ բան մը որ վրիպած է իր հետաքննի մտաքը աչքէն, չի մերժեր զայն և ոչ ալ կը ծիծաղի վրան:

Այսպէս պատանին ափշեալ ու անգէտ իր անձին, յառաջնոր ու մօտեցեր էր անծանօթին, ուղղով որոշել, թէ և անկատարապէս, զլխոյն ձևը՝ քողոյն ծալքերուն տակէն որ կը ծածկէր զնա, և կամ լսել աղօթից գէթ մէկ վանկը, զոր կ'ուզէր աղատուհին առ Դիցուհին:

Ինչ կը խնդրէր նա Միիղդայէ: Փուցէ կը վառէր ու կը մաշէր սիրտն կորուսեալ բանի մը յիշատակաւ, և կը խնդրէր ի Դիցուհւոյն որ հեղու վրան մոռացութեան բալասանը: Կամ թէ սիրոյ ծայներն տակաւին լսուած չէին սրտին մէջ, և կը խնդրէր ճշմարիտ ու խորին սփոփանք մը: — Եւ ես կը խնդրեմ քեզմէ, ո՞վ Միիղդա, որ նա սիրէ զիս: —

Յանկարծաբան, անդիմադրելի և որոշիչ մղում մ'էր ասիկա: Ելաւ մէկէն սրբափայլին առաջին աստիճանին վրայ, և տարաւ ձեռքն ականակուռ գօտւոյն՝ զոր միատեղ բերեր էր Հայաստանէն, և մանկական սովորութեամբ փաթթեր էր մէջքէն բարեկան պատմութեան վրայ: Ի բաց կողքեց մեծ ու թափանցիկ զմրուխտը որ կը զարգարէր գօտւոյն հանգոյցը, և բազինի մօտենալով՝ գնելու հօն ձեռքի ալուրնք, ըսաւ. — Եւ այս ալ իմ ընծայն է, եթէ Միիղդա չի գովաւանկիր ընդունելու օտարականի մ'ընծայն:

— Գեղեցկութիւնն ու պատանեկութիւնը, — պատասխանեց քրմապետն հայրագործով ծիծաղանօք, — կարծես անուշահոտութիւնն մը կը բուրեն երեսացդ վրայէն, Դէմքդ է մարդոյ սրբեղի Ներեալ, Աստուած տեսանող, որ տայ իշխանաց ժողովրդոց իշխանութեան գաւաղան: Ինչ բան կը խնդրես, զոր ճակատագրաց բաշ-

խիչն Նիսրաք՝ տուած չըլլայ քեզի ծննդեան օրէդ։ Սակայն բարի է չի վստահիլ բնութեան պարզեաց, այլ ընդհակառակն ամեն բանի ակն ունել 'ի Դից։ Ով որ մեծարանօք կը կարդայ դիրենք, չի վրիպիր յակնկալութենէն։ Միլիդգա շնորհէ ըղձիցդ լրուան, ով պատանիդ օտարական, և պահէ քեզ սրտից թագաւորութիւնը։

— Մէկու մը միայն, և բարերայտ է՛րլլամ՝ քան զամենայն մարդ։ — գոչեց Հայոց թագաւորն, հեռանալով սեղանէն։

Քողարկեալ տիկնոն այդ յանկարծական շարժմունքէն ու պատանին խօսքերէն գլուխը դէպ աչն կողմը դարձուցեր էր, և անշուշտ տեսեր էր զինքը բեհեզէ նուրբ թեզանին մէջէն՝ որով ծածկեալ էր դէմքն։ Կարծեց Արա թէ անծանօթին աչքերն շատ անգամ ու երկարօրէն զինքը կը դիտէին. և իրաւցընէ, թէպէտ ինքը տեսած չէր զայն՝ բայց զգացեր էր, և բարեբաշխ ճառագայթն թափանցեր էր սրտին մէջ։

Նոյն միջոցին Պարեոտ մօտեցեր էր իրեն թիկանց կողմանէ. զոր տեսնալով,

— Գնա։ — ըսաւ յուզեալ սրտիւ իր հաւատարիմ ծառային։ — գնա, հանգիւր, ով իմն Պարեոտ։

— Իսկ զու, ով տէր իմ։

— Ե՛ս. պիտի չի քնանամ այս գիշեր... և ոչ ապա. խաղաղութիւնս կորուսի։

Պարեոտ առանց ուրիշ բան ըսելու՝ հեռացաւ։ Իսկ Հայոց թագաւորն մեկուսանալով սակաւ մի հեռանալու հետաքրքիր աչքերէ, կեցաւ անշարժ ու յափշտակեալ մօտք, դիտելով քողարկեալ անձը։

Քանի մը վայրկեան անոք շարժեցաւ նա, ոտք ելաւ և նաժշտաց ընկերակցութեամբ մեկնէնէն դուրս կ'ելլար։

Կարծեց յայնժամ պատանին թէ անմահից մէկը կը տեսնայ, դիցուհի մը, զնոյն ինքն Միլիդգա Զարբանիդ՝ որ իջնալով յասպիսէ բազնէն՝ իրեն ընդ առաջ կուգար. այլքան վսեմաբայլ էր նա, այսքան վայելչագեղ. Դեզեկեցան պատանւոյն ոտքերը, և տեսնալով թէ չէր կրնար կանգուն կենալ, յեցաւ անխափր հակալած և առիւծոց մէկուս վրայ, որ որմոց վրայէն գուրս կը ցցուէին։

Բայց անգնեցաւ յանկարծ, յինքն ամփոփուեցաւ՝ չի կորուսանելու փախստական առիթն։ Ի՛նչ կ'ըսէ նա թէ որ խօսելու ըլլամ, ինչ կը կարծէ եթէ լռեմ, կը հարցընէր ինքն իրեն։

Սրտաթունդ և մտայոյզ, ընդ յոյս և ընդ երկիւղ տարուբերեալ շարժեցաւ մօտենալու առ նա. առաջին քայլն առաւ, բայց չի համարձակեցաւ յառաջել ու կեցաւ։

Տիկինն պատանւոյն ըրած շարժմունքէն իմանալով թէ կ'ուզէր իրին գալ, մեղմացուց քայլերը։

Ալ ասկէց ետքը պէտք չէր որ վարաներ ու տարակուսեր պատանին։ Յառաջեց դէպ առ նա և քաղցր ծայնով ըսաւ։

— Ներեալ ինձ։

— Ի՛նչ. — հարցուց նա կանկ առնելով։

Արա սրտին խռովութենէն չի կրցաւ պատասխանել։ Տիկինն կամ ուշ չի դրաւ ուղբ բանին, և կամ թէ որ դրաւ՝ չի համարեցաւ արհամարհութիւն։ Պատանւոյն երեսաց շիկնելն միթէ զօրաւորագոյն պատասխան և անկեղծ խոստովանութիւն մը չէր իր սրտին։

Տիկինն կամ 'ի գուժ շարժելով և կամ ինքնայօժար կամօք ընդհատելով լռութիւնը հարցուց։

— Օտարական ես։

— Այո՛ւ. — պատասխանեց Արա, խրախուսելով նորա սիրալիր խօսքէն ու նայուածքէն. — և թէ որ չես տհաճիր... թէ որ չունիս ստիպողական պատճառ մը շուտով հեռանալու... կ'ախորժէի ըսել քեզի, ով տիկին, յիմարական մէկ խընդիրքս, զոր քիչ մ'առաջ պատմեցի Դիցուհւոյն ու քրմապետին։

— Պատրաստ եմ մտիկ ընելու. — պատասխանեց անձանօթն։

— Խսել քեզմէ. — շարունակեց Արա խռովեալ սրտիւ. — լսել թէ կը սիրեմ զքեզ։

Տիկինն թիչ մ'ատեն անբարբառ մնաց, թերեւ խռովելով պատանւոյն անախկալ խնդրուածքէն։ Եւ մինչ Արա վախնալով որ չըլլայ թէ նախասիրք մ'ըրած ըլլայ, կը պատրաստուէր ներուամ խնդրելու չափազանց համարձակութեանը, և ահա տիկինն առանց տհաճութեան հարցուց։

— Կը ճանչնաս զիս արդեօք։

— Այ. — և լաւ կ'իմացուի ասկէց. — պատասխանեց Արա գօրովմաժոյն. — թէ ըրածս յիմարութիւն է։ Բայց միթէ տէ՛ր եմ իմ անձիս։ Դիցուհին բռնի բերաւ զիս հօս, որպէս զի կ'որսընցընեմ հոգեոյս անգորութիւնը։ Հօն, սեղանոյն մօտ ըսի ինքն իրենս թէ զու Բաբելոնի առաջին գեղեցիկ տիկինն ես։ Կ'երգնում 'ի Միլիդգա, զոր թախանձէիր քիչ մ'առաջ, և կ'աղաչեմ որ վերցընէիր փոքր մի այդ նախանձաւոր քողոյն մէկ ծայրը։

ԳԼՈՒԽ Գ.

Սենաարայ վարդենին.

Պատանւոյն ողոր խօսքերն, բայց անկէց աւելի դգաստ աղայանաց ձեն՝ անծանօթին սիրտը 'ի գութ գորովեցին:

— Բայց թէ որ խաբուելու ըլլաս, — ըսաւ նա քանի մը վայրկեան յանձն իւր մտածելէն ետքը. թէ որ պակասին յիս այն բարեմասնութիւնքն՝ որովք սիրելի կ'ըլլայ անձ մ'ուրիշի:

— Ո՛հ, անկարելի է այդ, — աղաղակեց Հայոց թագաւորը, դէպ առ նա մօտենալով. մինչդեռ Տա մեղմաբայլ, այլ առանց ձեռք հրածեւտի կը յառաջէր դէպ 'ի մեհնանին դուռը: Սիրտս վկայեց ինձ գայն որ չի խաբեր: Եւ ոչ այսչափ միայն. միթէ ներկայութիւնդ, և ինչ որ կը տեսնամ՝ չեն քարոզեր գրեզ:

— Ներու լեցուցեր է միտքդ հաճոյական երազով, — ըսաւ անծանօթն, և մեղր կը կաթէ շրթունքներէդ: Երանի՜ թէ ինչպէս որ շնորհալից են խօսքերդ, նոյնպէս ալ ճշմարիտ ըլլային:

— Արդ ուրեմն, — կրկնեց Արա խոնարհութեամբ, — չեն յայտներինք գիրքդ:

— Ոչ չօս, — չէ արժան որ վրիպակներդ մեհնանիս որմոց ու պայծառութեանց մէջ յայտնուին: Կրնայ ըլլալ որ ծանր գոյ ինձի ճշմարտութեան յայտնութիւնն կերպարանացդ այլալուծենէն: Ուրիշ բան մ'ըսեր, գիտեմ՝ արդէն ըսելիքդ:

Այսպէս ըսաւ անծանօթն, ընդհատելով զպատահին, որ անշուշտ պիտի բողբոջէր նորա անիրաւ կասկածանացդէմ: Այստեղէն թէ ինքն իրեն խօսելով՝ մըտնողաց այս խօսքը, այնպէս որ կարենայ լսել պատահին ալ:

— Վերջապէս, թող տեսնայ դիս: Կ'ենրեայ որ Գիցորհւոյն կամէն այս է:

Եւ ականդելով նաժըլտաց որ մէկէն հեռացան պատկառանք, ելաւ փութով մեհնանին դրան աստիճանաց վրայ, որուն կը հետեւէր Արա աճապարանօք: Եւ իջնալով 'ի դիւր, և դուրս ելլալով խուռն բազմութեան միջէն, ոչ այնպիսի դիւրութեամբ ինչպէս կ'ուզէր Հայոց թագաւորն, խոտորեցան յաջ, ուսկից գծուարաշորջ ճամբով պիտի իջնային յէփրատ: Պատանին լի խնդութեամբ, խիստ սիկինն անբարբառ, կը յառաջէին ճեպով՝ երբէք երբէք դառնալով ու նայելով իրարու:

— Ա՛հ, — աղաղակեց յանկարծ անծանօթն, երբ հասան առաջին ուղեդարձը,

ՊԵՐՅԱԲ.

ուր կրնար փախստական ականարկ մը տալ ետեի կողման:

— Ի՛նչ կայ, — հարցուց Արա խոռվեալ:

— Ետենէս մէկը կու գայ:

— Ո՛վ կը համարձակի առ այն. ուր եմ ես:

Եւ այսպէս ըսելով ետ դարձաւ Հայոց թագաւորն, և արձանացաւ ճամբուն վըրայ սպասելով եկողին:

Մարդ մը վերարկուաւ ծածկեալ, կ'իջնար նոյն ճամբէն: Թուէր թէ մտացը մէջ մասնաւոր խորհուրդ մը չունէր. անանկ որ երբ փոքրիկ ճամբու մ'առջին հասաւ իւրենցմէ քիչ հեռու, խոտորեցաւ այն կողմը համարձակ, որպէս թէ անկա ըլլար իր ուղիղ ճամբան:

— Տեսա՞ր ուրեմն, ո՛վ տիկին, որ այդ մարդ մեր ետեւէն չէր գար, — ըսաւ պատանին իր ուղեկցին, դառնալով նորէն այն ճամբուն վրայ որ կը հանէր յէփրատ:

Քիչ ատենէն հասան գետին մօտ, որ արածաթափայլ ընդարձակ մակերևոյթ մ'էր, նշույնացող պայծառացեալ դիւրավար մեծ աստղին ճառագայթներէն: Նաւակ մը կապուած կար ափունքը, և երկու կանայք՝ զորոնք համարեցաւ Արա թէ իր անծանօթ ուղեկցին նաժըլտներն ըլլան, դէպ այն կողմը կ'երթային:

— Ուրեմն պիտի անջատին ինձմէ, — գոչեց պատանին երկնադիւ, — ուրեմն պիտի ի կարենամ շնորհացդ հանդիպել:

— Ինչո՞ւ կ'ուտարակուսիս, — հարցուց անծանօթն կանկ առնելով:

Եւ մէկէն 'ի վեր առաւ նախանձաւոր քողը, չըլեց զլիսոյն վրայ և բացաւ երեսը 'ի լոյս լուսինին:

Հայոց թագաւորն աղաղակեց զարմացմամբ, վասն զի նման գեղեցկութիւն մը տեսած չէր երբէք:

Բայց ու պայծառ դէմք մը, քաղցր ու խիստ միանգամայն, որ աւելի ևս գեղեցիկ կ'երևար փափուկ բոլորանձութեամբ: Կայն ճակատ մ'ունէր փողոկեր նման ջինջ ու մաքուր. որ պատկեալ էր սևագոյն, ալեձև ու փայլուն մագերով, անհամար գանգաւորներու տակ ծածկելով մարգարտէ հիւսնաձեքներ, աւելի զգալի ընելով դիմացը վայելչութիւնը: Ոչքերն սեւագոյն էին, աւորոց նոսն պէս նշույնացեալ, և ծովու նման խորունկ ու թափանցիկ. որոնք կամ թեթև կերպով մը կը ծածկուէին երկայն յօնից կամարին տակ, կամ բացուելով կը ճառագայթէին զքաղցրութիւն, և կամ՝ ամփոփուելով կը փայլատակէին զցասունմ: Եւ այդ երկու մեծ ու նուրբ երեսոսէ կա-

մարաց տակէն կր սկսէր ռնգան արմատը, վայելչապէս թեքելով և գեղեցիկ ու ծայրասուր կերպիւ ինչպիսի մինչև 'ի վայր, վարդազոյն գեղեցկութեամբ՝ նման երևորեալ խնցիկներին: Ներքսակողման կարմրութեան: Երթունքն կարմրափայլ բուռն տի կը նմանէր. որուն վերին մասը փոքր մի 'ի վեր բարձրացած էր, միջոց մը թողլով բերնէն մինչև ռնգան ծայրը, բոստ գրծագրութեան սեմական ցեղին. ուստի բերնին ամեն մէկ շարժմանց ատեն կը տեսնուէին երկու կարգ սպիտակափայլ առաստուկներ, աւելի ևս հաճոյական ընելու անոր ծիծաղը, ծիծաղը՝ որ լուսնն ու բուսանդան կու թիրնէ գեղեցկութեան, ինչպէս և հայեցուածքն լուսնն է գեղեցկութեան հոգւոյ:

Այ ինչ նուազ վայելչաձև էր և մարմինը: Ընդունայն տեղ չը շարժեցան կը պատէր գնա շուրջանակի երկայն մոտուշակագոյն պատմունձանի մը վրայէն ոսկեթել վերջաւորութեամբ: Այդ գգնատից ու քողից տակ կ'երևնար Դիցուհւոյ մը կերպարան, որ յունաց մէջ միայն պիտի կարենար գտնուարժանաւոր գրիչ մ'արձանանալու 'ի կուճ. և գուշակել կու տային պայծառ գեղեցկութիւն մը, ներգործելով անխմանակի զաղտիկ ազդումն: Պարանոցն պսակեալ էր կարգ մը բժժանօք, ինչպէս նաև բազուկներն, որոց չորս կողմը խորհրդական օձեր կապուած կային խոտորեցուցիչ չարաթոյն աղեցուծեանց. հրաշալիք գեղեցկութեան. ընդ որ նախանձելով Միլիդգա, երկրիս վրայ բռնեւ էր այնպիսի անմահ հոգին:

Անձանօթն այսպիսի գեղեցկութեամբ վայելչացեալ և պատեալ սպիտակափայլ շրջագոցատով, որոյ ծայրերն ու արձակ ծայրերն կը շարժէին թեթեակի գիւրդային մեղմաշունչ հոգմէն, և լուսնոյն անող պայծառութենէն լուսաւորեալ, որ մոզական կ'երևցընէր զամենայն, անշարժ կեցեր էր Արայի առջին:

Պատանին շարժեալ այդ տեսքէնէն որ կարծածն շատ աւելի գերազանց գտեր էր, քանի մը վայրկեան կեցաւ անըլունչ, զիտելով գնա ախշութեամբ: Չէր գիտէր ինչելին որ այս բանը պիտի խափէր զինքը, և բոլորովին տարբեր մարդ մը պիտի ընէր քան ինչ որ էր առաջ: Չգայ իրաւքնէ թէ կորսուեր էր, ինքն իրմէ դուրս ելած էր. բայց չի ցաւեցաւ այս բանիս: Սէրը անգունդ մ'է, որոյ խորութիւնն անչափելի է՝ քանի որ հեռու են տագնապեցուցիչ եղերքէն: Անձանօթը իրեն կը ձգէ. ծով մ'է մրբրկալից, յորում քաղցր կը թուի նաւակոծիկ:

— Թող որ պաշտեմ գրեզ, — ըսաւ պատանին ոտըր ընկնալով:

Տիկինն ձեռքը երկնցոյց, և կ'ուղէր 'ի վեր առնուլ գնա այդ խոնարհ վիճակի:

— Այ, — յաւել պատանին. — պաշտեմ, պաշտեմ գրեզ, Թող որ կենամ ոտիցդ առջին իբրև աստուծոյ մը: Միթէ գու Դիցուհւոյ մը չնո: Միլիդգա քու ձեռք առեր է. կը զգամ, կը տեսնամ զինքը, երջանկագոյն կամ թշուառագոյն ընելու ղիս քան զամենայն մարդ:

Տիկինն մտախոհ և խռովեալ էր, ուստի ծայն չի հանեց: Իսկ սպասանին ծնորդերեալ անոր առջև, սրտաբախ ու ակնկալող կը դիտէր գնա: Երկար ատեն կեցան անխօս, բայց այդ լռութիւնն շատ խօսքերէ աւելի խօսուն էր:

Հաստատութեան աստղերն լոնընայն լոյս մը կ'անձրևէին այդ տեսարանին վրայ, և գիւրդային հոգմն անտառին քաղցրահոտութիւնը իրենց կը բերէր միւրանալոյ խորատ գետնոյ քաղցր խոտոյնաց հետ: Հեզասահ նաւակ մը կ'անցնէր ափունքէն, ուսկից կը լսուէին նուագարանաց ախորժապոյ: Ներդաշնակութիւնը և երգի մ'անորոշ ձայնին, գնդաղ ու սխրական, ինչպէս են բոլոր Գոշալոյ ցեղին որդւոց երգերը: Երկինք, երկիր և ալիք, ամենայն ինչ չորս կողմերին քաղցրահնչուն նուագարան մ'էր:

Երկրակ մը կ'ախորժէին լռութիւն. երկուքն ալ անձնօթ էին իրարու մինչև այն օրը և ժամը՝ առանց սակայն զգալու և իմանալու զայն, որովհետև ոչ թէ փոքրիկ պատահարաց կանոնաւոր շարքով ձգուած էին առ այն, որ իսրաբն յաճախ և ոչ պնշափ տարբերակ կը ցուցնեն բաղդին զօրութիւնը. այլ յանկարծական պատահիր էին իրարու, և յանկարծ սիրեր զիրար: Պէտք էր որ ամեն բանէ առաջ զգաստանային այդ յանկարծական խաղովութիւնն, չափէին ճամբան որ այնքան սակաւատե ժամանակի մէջ կտրեցին, և իմանային վերջապէս կամ կարդային իրարու միտքը ու սիրտը:

Այդ լռութիւնը ընդհատողն նախ Հայոց Թագաւորն եղաւ, որ

— Խօսէ, կ'աղաչմ, — գոչեց յանկարծ, — և լսեցոր. քաղցրալուր ձայնդ:

— Ի՜նչ բան, — Հարցուց անձանօթն. — միթէ պիտեմ թէ ինչ կը մտածես վրաս:

— Ա՜յ, այո, — պատասխանեց մէկէն Արա: Անձոյն կեցած կը դիտէի զբեզ, և ուրիշ բան չէի մտածիր, բայց եթէ անհամեմատ երջանկութիւնս յորում կը դրսնուէի: Բայց կրնայի արդեօք ուրիշ կիրպ

գործել։ Զգացած էի երբէք այսօրուան դժգոհածս։ տեսած էի երբէք կանանցածին օրիորդ մը՝ քու գեղեցկութեանդ համեմատ գեղեցկութեամբ։ Ոչ բնաւ։ Է՛րդ նուա՛մ ՚ի նուիրական սօսիս Վանայ, յորոց կընդունիմ՝ աստուածոց պատգամները, որ երբէք այսպիսի դառն բայց միանգամայն քաղցր տանջանք մ'ունեցած չէի։ Ոչ իմ հայրենի լեռանցս մէջ և ոչ իսկ յԱրմաւիր՝ որ հոշակաւոր է գեղեցկութեամբ, կը գտնուի քեզի նման մը։

— Հայաստանէն ես, — հարցուց մէկէն տիկինն հետաքրքրութեամբ։ — Անունդ...

— Արա, — պատասխանեց պատանին համառօտօր։ Իսկ քուդ։ Արդեօք չեմ կրնար իմանալ զայն։ որ անուշաքաղցր է, ինչպէս քաղցր է ծայրիդ հնչիւնը։

Բայց անծանօթն բոլոր իր մտադրութիւնը լսած անուանը վրայ ամիտփած էր, ուստի միտ չի դրաւ հարցմանը կամ չի լսեց զայն։

— Արա՛ ըսիր։ Արա՛, որդի Արամայ։ Ատիկա թագաւորի անունն է, յուեւ տիկինն, տեսնալով պատանւոյն հաստատուողական կերպը։

— Դոյն ինքն եմ, — պատասխանեց պատանին պատկառանք։ — Թագաւոր հայկական ժողովրդեան։ Բայց պատմէ ինծի, ո՛վ տիկին, ինչպէս ծանօթ է քեզի Արամայ որդւոյն անունը։

— Էւ ո՛վ չի ճանչնար յԵրուստ կամ ՚ի Տիգրիս, Հայաստանի պատանի թագաւորին անունը, որ յաղթեց Մաժանայ և ժառանգեց դստին յաղթութեան և վարսակալ մարգարտաշար։ Միթէ մարգարտաշար չէ՞ այն վարսակայն, ով որդիդ Հայկայ, որով կը պսակես գլուխդ, իբր ՚ի նշան յաղթական արշաւանացդ ՚ի զագաթանց Արարատայ մինչև ցափունս Երեզրեայ։

— Ա՛ռ էրք փառաց, — գոչեց պատանին տխրամայն։ Հիմա լայնածաւալ դաշտաւ վայրիդ թագաւորքն Քուշայ սուրիւծունքն են։ Իսկ հայկական արծուիք առանձնացած են սեպագեղալ քարածայրից վրայ։

— Ուսկից թոեան շատ անգամ գէպ ՚ի հիւսիս, սուրալով անարառու Թուրացուց վրայ, կամ յարեմուտս՝ ջնջելու Քանանու որդւոց զօրութիւնը։

Այսպէս կը խօսէր անծանօթն, և իր խօսքերն բաղասան էին Հայկայ թոռին սրտին։

— Մեծ է Բաբելոն, — շարունակեց տիկինն ազնուութեամբ, և չի նախանձիր իր լուանցարեան բարեկամայ փառացը։

Հայկ ու Ներքովթ թէպէտ կուռեցան սառուովութեամբ, բայց հիմա իրենց յաջորդքն բարեկամաբար ու խաղաղութեամբ կ'ապրին իրարու մէջ։ Իսկ դու որ պանծալիդ ես ցեղիդ զօրաւորաց մէջ, որչափ ատեն է որ հասեր ես մեր հիւրընկալ քաղաքին պարսպաց տակ։ Դեռ չի տեսար դժբաղու հին։

Այս խօսքն մթազին ամպով պատեց Արայի ճակատը։

— Դեռ քիչ ժամանակ է որ հոսեր եմ, — պատասխանեց նա, — և մարդիկս հօս մօտ են, այն բնակարանաց մէջ են՝ զորոնք մեծագոր թագուհին սահմաններ էր մեզի։ Վաղը պիտի անցնիմ Նիվիդիի Բելայ մարտկոցէն՝ Թագաւորի արժանաւայել հանգիսիւ... Թագաւորի հարկատուի, — յաւել խորին հառաչանքով։ Հայկայ որդւոց փառքը մեծապէս սողոտացեալ է հիմա, և ես անոնց մէջ յետինն, կը բերեմ ՚ի Բաբելոն բարեկամութեանս հարկը, որպէս ստորնագոյն մը առ վերնագոյն։ Վաղը, դժբախտաբար, պիտի տեսնամ զՆամիրամ։

— Դժբախտաբար... ինչու։

— Որովհետեւ... պէտք է որ ըսեմ։ Պէտք է, այո՛ւ. միթէ տէր չես իմ սրտիս։ և պէտք չէ՞ որ բոլորովին պարզ ըլլայ քեզի։ Որովհետեւ կը խորշիմ Շամիրամէն. միայն անունն իսկ բերանս առնելով, երկիւղի և ատելութեան զգացում մը կը զգամ յիս։

— Սուրբուց կը ճանչնայիր զինքը։

— Ոչ զինքը, բայց իր համբաւը։ Մեծագոր է նա այլ անգութ։ մեծ է իր թագաւորութիւնը, բայց վայրագ է բարեկամութիւնը։

Այս խօսքէն ցնցուեցաւ անծանօթն, և բարկութեան փայլակ մ'է փայլատակեցաւ աչացը մէջ, սպառնալով վայրագագոյն պատասխան մը տալու։ Այլ պատանոյն զիմաց գեղեցկութեան ու վայելչութեանը խնայելով, զպագեց ինք զինքը. բարկութիւնն չիլաւ և դժալիք սէրն յաղթանակեց։ Էւ ապա քիչ մ'այլալեալ գիմօք պատասխանեց այսպէս։

— Իր համբաւը. կը հաւատաս այդ տեսակ վատ չարախօսութեանց. մանաւանդ թէ գիտնես արդեօք թէ ուսկից յառաջ կու գան այդ տեսակ զրպարտութիւնք։ Ի նախանձուէ, ՚ի չարակամութենէ, որոց ամենայն դէպ խորժմանք կը հաւատայ։ Շամիրամ ունի թշնամիներ, այլ փոյթ չունի։ Բայց անշուշտ մեծապէս կը ցաւի թէ որ տեսնայ զքեզ անոնց թուոյն մէջ։ Ի՛նչ բանով շնասեց քեզի. ինչու մէ-

կէն կուրորէն հաւատք կ'ընծայեն իրեն վրայ եղած գրպարտութեանց:

— Կը տեսամ որ կը սիրեն զինքը, — ըսաւ Հայոց թագաւորը տխրութեամբ. — ես իսկ սիրել էի զինքը. բայց սրտակից բարեկամն չէ 'ի միջի խնդ Սանտի. մանկութեանս ընկերն էր նա, զինակիցս, որսակիցս ու խաղակիցս. փափկածայն քերթող մ'էր և կը սփոփէր զիս իր քաղցրանուագ երգերովը: Փառաց սէրն բաժնեց զինքը ինձմէ, և միջոց տարաւ պանդխտութեամբ 'ի Բաբելոն: Ո՛վ կրնար տեսնալ ու չի սիրել զանիկա: Տեսաւ և Շամիրամ, տեսաւ անգութն այն՝ Հայաստանի խարոնշագիւղ պատանին, որ երգեց Սենաարայ ամենաշքեղ վարդենին. տեսաւ և սիրեց՝ միայն սպաննելու համար: Պատմեցին Սկամարի, թէ իրիկուն մ'ան մեղութեամբ կ'ելլար նա թագուհւոյն կախաղանաւոր պարտէզները. և երկրորդ առտուն կը տարուբերէր Եփրատ իր աւելացը մէջ պատանւոյ մը գիւղը:

— Ա՛հ, ինչպիսի՜ գրպարտութիւն, — գոչեց տիկինն բարկութեամբ: Ո՛վ յանդգնեց և գրպարտել զթագուհւոյն այս կերպով: Կ'երգէիւմ 'ի զիս, որ Շամիրամ և ոչ իսկ տեսած է քու Սանտիդ: Այ թէ թագուհւոյն սիրոյն ընծայել՝ թէ և վայրագ ինչպէս կ'ըսես՝ Սանտի մահը, զոր գուցէ թակարդեց սրկիային մէկը:

— Ինչո՞ւ կը բարկանաս, — հարցուց Արա խռովաւ. — բարեկամ ես թագուհւոյն, բայց շատ քիչ գեղց սիրողին. փոյթ չէ: Գննորդաց պատգամը ըսեր է ինձի զՍկամարի թողլէս առա՛ջ. «Սենաարայ երկիրը մահառիթ պիտի ըլլայ քեզի»: Ամբաստանէ զիս թագուհւոյն. վաղը չիմերթար իր պալատը, թէ և 'ի մահ: Չեմ ցաւիր մեռնելուս թէ որ քեզմէ գալ դատահիշք:

Պատանւոյն խանդակաթ ձայնէն 'ի գութ շարժեցաւ անձանթին:

— Կը սխալիս, — յաւել տիկինն կերպարանափոխ: — Շուտով բորբոքեցայ 'ի բարկութիւն, բայց մի վախի՛ր: Չքեզ փանդամ տեսողն ալ անկէց ետք չի կրնար մատընտու ըլլալ քեզ: Բարեկամութիւնն մթագնեց 'ի քեզ միտքդ և յիս ցասման խօսքի թելադրեց: Թէ որ ճանաչալու ըլլայի զՍկամարամ, վատաբարխտ մանաւանդ քան թէ անգութ կը կոչէիր զինքը: Այ ոք սիրեց խեղճ թագուհին, ոչ որ: Միայնացել էր և նա, միայնացեալ կը զգայ ինք զինքը յընդարձակամաւ տէրութեան նըման մեծատարած ծովու մէջ բարձրացեալ ամայի կղզւոյն: Աէր կը փնտռէ իրեն սիրոյն

նման զօրաւոր ու անկեղծ, բայց 'ի գուր: Ամենայն որ կը տեսնայ ու կը փափարի իրեն իբրև թագուհւոյ, և ոչ որ իբրև կնոջ: Պիտի տեսնաս զինքը, թագաւորդ Հայոց, և թէ որ չի նմանայ անորոյ որ կը պատեն զինքը երկիրչիւ, թէ որ կարող ըլլաս թափանցելու մտքը անոր քան զպերճութիւնս արքայական թագին, պիտի տեսնաս ցամաք որոյ նմանն եղած չէ երկրիս վրայ, և զոր ընդունայն տեղ կը ջանայ թաքուցանել սրտին խորոցը մէջ. պիտի տեսնաս զինքը տաղտկացած յամենայն մեծութենէ, յամենայն ընդունայնութենէ և 'ի կեղծուպատիր մեծարանայ. պիտի տեսնաս 'ի նմա սատակի փափագ մը ճշմարտութեան, պարզութեան և հաւատարմութեան: Էլ այն առտին... այն առտին պիտի չի հաւատաս համբաւոյն: այն առտին գուցէ պիտի սիրես զինքը:

Պատանին տխրութեամբ խոնարհեցուց գլուխը, իբր այն թէ թէպէտ չէր համոզուեր, բայց չէր ալ ուզեր ընդգիմադրել:

— Ինչո՞ւ, — սկսաւ խօսիլ պատանին, — այս տեսած բաներ կը մտածենք: Անցելոյն տիտար յիշատակները դրդեցին զիս. բայց խնդրեմ 'ի բաց թողունք այն բաները որ օտար են մեզմէ: Խօսինք մեր վրայ. խօսինք քու վրագ, — յաւել կաթողին ձայնիւ, — քու միտքդ, որ այնչափ սիրելի ես նոյն իսկ բարկութեանդ մէջ: Համարեաւ է Շամիրամ յաշխարհի իր հիանալի գեղեցկութեամբն. բայց նա զոր այնչափ կը սիրես ու կը պաշտպանես, անշուշտ կը նախանձի քու գեղեցկութեանդ: — Դատ որ սիրես զիս, — հարցուց տիկինն, ալ չկարենայով զսպել սրտին յուզումը:

— Դեռ կը տարակուսիս, — գոչեց պատանին: Մտիկ ըրէ ինձի, ո՞վ գուտարդ Բաբելոն, մտիկ ըրէ անձանթ աստղը լուսոյ: Հայրենի լեռանցս վրայ թէպէտ պարզ ու խոշոր են սովորողքք, բայց զօրաւորք: Մի անգամ է սէրն, բայց ընդ ամենայն կեանս. որ կոյժական արագութեամբ ու զօրութեամբ կ'իջնայ 'ի սիրտս ու կը հայէ: Չքեզ տեսնալու ու սիրելի մէկ եղաւ: Ըսէ ուրիշն թէ այս մեր հանդիպման մէջ ճակատագրական բան մը չես տեսնար:

— Զակատագրական, այո, ճակատագրական, — կրկնեց անձանթն նորաձայն: Գեղեցիկ է սէրն, միշտ փառաւորեալ և միշտ բորբոքեալ, մինչև մաշիլ երկոցունց ևս կողմանց և չիմախի նման աստեղաց, վերջին կայծ մ'արձրելով:

— Ահա այս կերպ պիտի ըլլայ իմ սէրս ալ, — ըսաւ Արա, — թէ և մահ իսկ դատանալ ըլլայ յայնմ:

— Ըսէ ինծի... — յաւել անծանօթն, ուղղելով մեծաբաց սեւագոյն այքերը պատանւոյն վրայ. — այս սիրոյդ համար չես կրնար աւելի ներողամիտ ըլլալ թագուհւոյն:

— Ինչպիսի հարցմունք, — գոչեց պատանին խռովեալ սրտիւ:

— Իմ առանձին խորհուրդս է, — պատանւոյն մէկէն տիկինն: — Փորձել ուղեցի սիրոյդ չափը:

— Ահ, — ընդհատեց Արա, — դեռ կը տարակուսիս անոր վրայ:

— Միթէ դու ալ իմ խօսքերուս վրայ չես տարակուսիր, — ըսաւ նորէն տիկինն: Միթէ դու ալ իմ խօսքերէս աւելի խուժանին զրպարտութեանցը ականջ չես կատարեր:

— Այ, կը խաբուիս, չեմ տարակուսիր խօսքերուդ վրայ. բայց դեռ սիրտս արիւն կը ծորէ. ժամանակն միայն պիտի կարենայ բուժել սրտիս վէրքերը, ինչպէս կը լուսն:

— Մէր, ցաւ. — մըռմըռաց ինքն իրեն տիկինն, իբր պատասխանել ուղեւոր սրտին մէկ գաղտնի ձայնին:

— Սնապէս ըլլայ ինչպէս որ կ'ուզէ Դիցունէն:

— Պատասխանէ, աղաչեմ. — ըսաւ պատանին, ուղղելով ձեռքերը առ տիկինն: — Մի թողուր գիս այսպիսի չարատանջ անատուգութեան մէջ, որ վատթարագոյն է քան զամենայն մահ: Միշտ տէր չենք մեր անձին. կան բաներ յորոց կը յաղթուի հոգիին: Հրամայէ որ մոռանամ զբեղ, հրամայէ որ հեռանամ քեզմէ. բայց կրնամ արդեօք հնազանդիլ հրամանացդ:

— Երգուիր ուրեմն, — ըսաւ տիկինն որդակի, — երգուիր որ կը սիրես զիս, և թէ ինչ որ ալ պատահի... ուշ գիր, ինչ որ ալ պատահի, կրկնեց բարձրաձայն, գուրմիս ես, միշտ իմս:

— Ի՞նչ բան կ'ուզես ծածկել ինծմէ, — հարցուց պատանին երկիւղիւ: — Ի՞նչ բան կը նշմարես իմ ապագայիս մէջ:

— Հիմակուրէն՝ կը վախես, — յաւել անծանօթն:

— Ո՞չ, կը համարիս թէ վախէս հրաժարիմ ի սիրոյս... — պատասխանեց մէկէն

պատանին. — ահաւաստի կ'երդնում. ինչ որ ալ պատահի, քուկդ եմ, միշտ քուկդ:

Այս երգմունքն ուրախութեան ծիծաղ մը փայլեցուց չքնաղաղէմ անծանօթին երեսաց վրայ, և սկստաւ անուշ խօսքերով պարզել իր խորհուրդները:

— Վաղը պիտի անեսաս դթագուհին... ով գիտէ, գուցէ զինքը տեսնալով առ իս ունեցած սէրդ պիտի մարի սրտեղ:

— Կը վախես այս բանիս, — աղաղակեց Արա սիրալիր յանդիմանական ձայնով:

— Այս բանիս, ուրիշ բաներու, ամեն բանի, — պատասխանեց տիկինն գողալով:

— Ո՞չ, անգութ, — կրկնեց պատանին:

— Կ'երդնում յանուն Միլիդայայ՝ որ ողորքեց զքեզ տեղի տալու աղաչանացս, կ'երդնում թագաւորութեանս վրայ՝ որ ամենեւին արատաւորած չէ մատնութեամբ, կ'երդնում Սանտին նուիրական յիշատակին վրայ՝ որ մինչև հիմա կենացս միակ ճշմարիտ սիրոյն առարկայն եղած է, կ'երդնում զքեզ միայն սիրել, զքեզ միայն, ինչ որ ալ սահմանած ըլլայ ինձի ճակատագրաց աստուածն: Գոհ ես, կ'ընդունիս երգմունքս:

Եւ մնաց շնչասպառ, ակնակաւոյց, աղաչակերպ, սպասելով տիկնոջ վճռոյն, որ և նա կեցեր էր անշարժ ու անբարբառ զիտելով զպատանին:

— Գուցէ դառն տանջանք մը կը պատուատեմ քեզի, ո՞վ սիրտ իմ, — մըռմըռաց ապա անծանօթն ամփոփուելով երկիւղիւ: — Բայց թող ըլլայ. միթէ քիչ առաջ չի խնդրեցի Զարբանիդէն որ սիրուիմ: Եւ ապա առ պատանին դառնալով:

— Կը հաւատամ քեզի, — ըսաւ գորովածայն, — կը հաւատամ և քուկդ եմ:

Այսպէս ըսելով, բռնեցին նորէն մեհենին ճամբան:

Հագիւ թէ իրենք հեռացան անկէց, հետաքրքիր գլուխ մը տեսնուեցաւ մերձակայ ծառատունկէն: Այսպէս վստահանալով միայնութեան վրայ՝ դուրս ելաւ մարդ մ'ամբողջ մարմնով, սեւագոյն վերարկուաւ ծածկեալ. և սողոսկելով օձակերպ, կտրեց ճամբան, և անբեւութացաւ դարձեալ կնձնաց մացառուտի մը մէջ, որ կը բարձրանար մօտակայ բլրակի մը վրայ:

Կը շարունակուի: